

Swiatosław **Kulinok**

Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dyweryyjne na terenie Białorusi w latach 1941–1944

Przekład z języka rosyjskiego

Anna Kadykało

Gdańsk 2023

Spis treści

Do polskiego czytelnika	11
Wprowadzenie	15

ROZDZIAŁ 1

Historiografia i źródła	19
1.1. Ogólna charakterystyka historiografii i perspektywy badań nad tematem	19
1.2. Osiągnięcia sowieckiej historiografii (lata czterdzieste XX w.–1991 r.)	27
1.3. Historiografia współczesna (lata dziewięćdziesiąte XX w. do teraz)	40
1.4. Źródła	59

ROZDZIAŁ 2

Ustanowienie reżimu okupacyjnego na terenie Białorusi oraz działalność niemieckich służb specjalnych i organów wojskowo-policyjnych w zakresie organizacji szkół i kursów wywiadowczo-dywersyjnych	78
2.1. Abwehra, jej organy i struktury. Przygotowania do ataku na ZSRS oraz działalność wywiadowczo-dywersyjna w przededniu wybuchu wielkiej wojny ojczyźnianej	79
2.2. Ustanowienie reżimu okupacyjnego na terenie Białorusi	124
2.3. Organы okupacyjne władzy, ich działalność i rola w werbowaniu ludności do działalności wywiadowczo-dywersyjnej na terenie BSRS	138

ROZDZIAŁ 3

Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne:

charakterystyka ogólna	168
3.1. Aparat terminologiczny charakteryzujący ośrodki szkoleniowe	168
3.2. Rodzaje szkół i kursów	173
3.3. System szkolenia agentury wywiadowczo-dywersyjnej	179
3.4. Główne kierunki działalności agentury przeciwnika	193
3.5. Przygotowanie i działalność fałszywych oddziałów partyzanckich na terenie BSRS	225

ROZDZIAŁ 4

Spółeczna baza przygotowania agentury przeciwnika .....

4.1. Przygotowanie agentury w przededniu i w pierwszych miesiącach po wybuchu wielkiej wojny ojczyźnianej	252
4.2. Jeńcy wojenni	261
4.3. Ludność cywilna okupowanych obwodów Białorusi	268
4.4. Aspekt narodowościowy werbunku niemieckiej agentury	301
4.5. Niektóre społeczne aspekty pozyskiwania ludności cywilnej do działalności agenturalnej	318

ROZDZIAŁ 5

Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie BSRS

w latach 1941–1944 .....

5.1. Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie obwodu brzeskiego	332
5.2. Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie obwodu witebskiego	353
5.3. Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie obwodu homelskiego	365
5.4. Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie obwodu grodzieńskiego	374
5.5. Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie obwodu mińskiego	380
5.6. Niemieckie szkoły i kursy wywiadowczo-dywersyjne na terenie obwodu mohylewskiego	429

5.7. Przygotowanie agentury do walki z ruchem partyzanckim w BSRS na terenie Niemiec, Polski, krajów bałtyckich, Ukrainy i Rosji	445
5.8. Szkoły policyjne i szkoły przygotowujące kadrę dowódczą do formacji wojskowo-policyjnych na terenie Białorusi	469

ROZDZIAŁ 6

Rezultaty działalności niemieckich tajnych szkół na Białorusi

w latach wielkiej wojny ojczyźnianej	485
6.1. Liczba niemieckich szkół (kursów) wywiadowczo-dyweryyjnych i wyszkolonej agentury na terenie Białorusi w latach wielkiej wojny ojczyźnianej	485
6.2. Efektywność pracy agentury przeciwnika	492
6.3. Ewidencjonowanie śledztw i spraw sądowych oraz losy zdemaskowanej agentury	512
Zakończenie	525
Wykaz skrótów	545
Bibliografia	548
Indeks nazwisk	572
Indeks geograficzny	585
Summary	595

Do polskiego czytelnika

Szanowny polski Czytelniku! Pozwól, że przedłożę Twojemu osądowi rozprawę poświęconą historii działalności niemieckich szkół i kursów wywiadowczo-dywersyjnych na okupowanym terenie Białorusi w latach 1941–1944. Prace nad tym tematem były prowadzone ponad 10 lat i trwają do chwili obecnej. U ich podstaw leży znaczny i wcześniej niepublikowany zbiór źródeł (sowieckich i niemieckich) z różnych archiwów Białorusi, Ukrainy i Rosji. Czym ta rozprawa może zainteresować polskiego czytelnika, poza jej historiograficzną nowością i aktualnością? Otóż główny temat rozprawy jest również związany z wydarzeniami, które zaszły na terenie współczesnej Rzeczypospolitej Polskiej.

Jesienią 1939 r., po zajęciu ziem polskich, niemieckie służby specjalne niemal natychmiast rozpoczęły zakrojone na szeroką skalę prace nad przygotowaniem na tych terenach swojej agencji wywiadowczo-dywersyjnej. Zaczynają tu działać pododdziały Abwehry i Służby Bezpieczeństwa (SD), uruchamiane są pierwsze stacjonarne ośrodki szkoleniowe zorientowane na przygotowanie agencji do nasłania jej na terytorium Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS). Głównym organem wywiadowczym na terenie Polski był Abwehrstelle (AST) „Krakau” utworzony pod koniec

1939 r. Tej strukturze podlegało kilka lokalnych oddziałów wywiadu i kontrwywiadu – Abwernebenstelle (ANST). Z kolei w Warszawie od grudnia 1939 r. działał ANST „Warschau”. Podlegały mu odrębne pododdziały (Meldekopf) w Terespolu, Włodawie i Białej Podlaskiej. Umiejscowiony w Lublinie ANST „Lublin” prowadził pracę wywiadowczą przeciwko jednostkom armii sowieckiej na odcinku Kowel–Lwów. Meldekopf były rozmieszczone w Hrubieszowie, Bełzie i Tomaszowie. ANST „Radom” mieścił się w koszarach wojskowych miasta.

W 1940 r. przy AST „Krakau” zorganizowano szkołę przygotowującą wywiadowców i dywersantów do prowadzenia działalności dywersyjnej i szpiegowskiej przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Szkołę podzielono na cztery obozy (oddziały), które znajdowały się w miejscowościach Krynica (120 km na południowy wschód od Krakowa), Dukla (125 km na południowy wschód od Krakowa), Barwinek (15 km na południe od Dukli) i Kamienica (50 km na północ od Dukli). Ponieważ oddziały szkoły zamaskowano jako obozy służby pracy, słuchaczy często prowadzono do różnych zajęć gospodarczych. W każdym oddziale szkoły jednocześnie uczyło się 100–300 osób. Analogiczne ośrodki szkoleniowe działały w Zakopanem i Szczecinie. Do działalności wywiadowczej aktywnie pozyskiwano także ludność polską zwerbowaną przez Niemców.

Po ataku Niemiec na Związek Sowiecki na ziemiach polskich znajdowały się liczne organy kierownicze niemieckich służb wywiadowczych – sztab „Walli”, „Sonderstab Russland”, pododdziały „Zeppelin” i in. Szkoła Abwehry w Warszawie w latach 1941–1942 była jednym z najważniejszych i najbardziej profesjonalnych ośrodków przygotowania agentury do działań na terenie Związku Sowieckiego, a poziom wyszkolenia agentów umożliwiał zarówno ich wykorzystanie do zwalczania ruchu oporu (ruch partyzancki i miejskie podziemie), jak i wysłanie do jednostek Armii Czerwonej i na tyły ZSRS.

W zasadzie wszystkie ośrodki szkoleniowe organu „Zeppelin” znajdowały się na terenie współczesnej Polski: Weigelsdorf (Ostroszowice), Kielce, Gułtowy, Auschwitz, Legionowo, Jabłoń, Oswitz (Osobowice). Ponadto do walki z ruchem partyzanckim na okupowanym terenie Białorusi wykorzystywano niemiecką agenturę, która w latach 1942–1944 uczyła się w szkołach specjalnych we Wrocławiu,

Wołowie (40 km od Wrocławia), Białymstoku, Białej Podlaskiej, Michałowie, Ostrowi Mazowieckiej i Gdyni. Zatem główne wydarzenia, które zostaną opisane w książce i które związane są z terytorium Białorusi, mają jednak pewien historyczny związek także z ziemią polskimi.

Należy zwrócić uwagę na kilka ważnych kwestii koncepcyjnych monografii. Pierwsza z nich jest związana z zakresem terytorialnym, jaki obejmuje treść książki. Monografia dotyczy terenów Białorusi w jej współczesnych granicach. Wydarzenia z 1939 r. doprowadziły do zmian terytorialnych BSRS – ówczesnie funkcjonowała zupełnie inna struktura administracyjno-terytorialna republiki (w latach drugowojennych BSRS obejmowała 10 obwodów). Aby więc uprościć czytelnikowi odbiór przedstawianych informacji, postanowiłem ograniczyć się do terytorium współczesnej Białorusi (sześć regionów) – mimo dyskusyjności takiego podejścia.

Drugi aspekt związany jest z wykorzystaniem aparatu pojęciowego, na który składa się przede wszystkim charakterystyka działań militarnych pomiędzy Niemcami a Związkiem Sowieckim. W narodowej historiografii białoruskiej pojęcie „wielka wojna ojczyzniana” jest silnie utrwalone, natomiast w pozostałych narodowych historiografiach (ukraińskiej, zachodnioeuropejskiej itd.) używa się pojęcia „wojny niemiecko-sowieckiej”. Jako obywatel Białorusi przychylam się do stanowiska przyjętego w prezentowanej historiografii, tym bardziej że w zaktualizowanej wersji Konstytucji Republiki Białorusi wyraźnie określono status wielkiej wojny ojczyznianej. I tak artykuł 15 brzmi: „Państwo zapewnia zachowanie prawdy historycznej i pamięci o bohaterskim wyczynie narodu białoruskiego w czasie wielkiej wojny ojczyznianej”.

Mam głęboką nadzieję, że ta rozprawa okaże się interesująca i aktualna dla polskich historyków, naukowców, archiwistów i wszystkich tych, którzy interesują się historią II wojny światowej. Będę wdzięczny za wszelkie konstruktywne uwagi, wskazówki i opinie.

Na zakończenie pragnę wyrazić głęboką i szczerą wdzięczność Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, które wzięło na siebie całą zasadniczą pracę związaną z tłumaczeniem i publikacją mojej rozprawy. Dziękuję wszystkim, którzy w takim czy innym stopniu brali udział w przygotowaniu książki do publikacji (tłumaczom, korektorom i redaktorom, recenzentom i projektantom).

Osobno pragnę podziękować dyrektorowi Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku dr. hab. Grzegorzowi Berendtowi za wsparcie tego projektu, możliwość odwiedzenia Muzeum oraz wystąpienia z wykładem w kwietniu 2019 r. Chcę również wyrazić wdzięczność doktorowi historii, pracownikowi Działu Naukowego Dmitriyowi Pance za koordynację prac nad projektem, konsultacje, rzeczowe rady oraz za interesującą i owocną współpracę naukową.

Dr Sławośław Kulinko
Kierownik Działu Wydawniczego
Narodowego Archiwum Republiki Białorusi

Wprowadzenie

Szanowny Czytelniku! Trzymasz w rękach rezultat ponad 10-letnich badań. Temat wielkiej wojny ojczyźnianej wciąż pozostaje jednym z najbardziej wyjątkowych. Należy stwierdzić, że do tej pory zarówno w historiografii krajowej, jak i historiografiach zagranicznych obecnych jest wiele białych plam – tematów, które z różnych powodów nie zostały jeszcze wystarczająco zbadane. Jednym z takich zagadnień jest działalność niemieckich szkół i kursów wywiadowczo-dywersyjnych na okupowanym terenie Białorusi w latach 1941–1944. W okresie sowieckim temat ten był „zamknięty” dla zwykłych badaczy. Badania nad nim odbywały się w resortowych ośrodkach szkoleniowych organów bezpieczeństwa państwowego, a ich wyniki były (i nadal są) opatrzone klauzulami tajności. W latach dziewięćdziesiątych XX w. nastąpił gwałtowny wzrost zainteresowania historią sowieckich służb specjalnych okresu wojny, ich konfrontacją z tajnymi organami przeciwnika. Niestety, w wielu przypadkach można zaobserwować bezpodstawne i nienaukowe „oczernianie” tej działalności. Liczne prace popularnonaukowe, publikowane w dużych nakładach, dostarczają uproszczonych i swobodnych ocen, które zdobyły określone pozycje w świadomości czytelników, a nawet w historiografii.

Podstawę tej monografii stanowią liczne dokumenty, które odkryłem w archiwach Białorusi, Rosji i Ukrainy. Przeważająca większość z nich pierwszy raz ukazuje się w obiegu naukowym. Dlaczego wybrałem ten temat? Po pierwsze, do tej pory w historiografii na terenie byłego ZSRS problem ten (jako samodzielny) właściwie nie był rozpatrywany przez badaczy. W całym okresie powojennym pojawia

się jedynie 10–15 prac, które można uznać za osiągnięcia historiografii w tym temacie. W analogicznej sytuacji jest również historiografia zagraniczna. Kompleksowy system przygotowania niemieckiej agentury na froncie wschodnim właściwie nie był eksplorowany ani przez badaczy niemieckojęzycznych, ani anglojęzycznych.

Po drugie, do tej pory napisano wiele prac naukowych i popularnonaukowych na temat działalności sowieckich i niemieckich służb specjalnych, jednak wyciągnięte wnioski nie uwzględniały jednego z kluczowych czynników tej konfrontacji – jakości i poziomu szkolenia niemieckich wywiadowców i dywersantów, którzy byli przygotowywani w specjalnych szkołach i na kursach. Bez przeanalizowania tego zagadnienia nie można obiektywnie ocenić skutków działalności niemieckich tajnych organów w czasie wojny.

Po trzecie, istnieje potrzeba głębszego zrozumienia i doprecyzowania rezultatów (w pierwszej kolejności danych ilościowych) działalności niemieckich służb specjalnych na froncie wschodnim z uwzględnieniem nowych możliwości, jakie otworzyły się przed badaczami. Przede wszystkim jest to możliwość pracy z materiałami archiwalnymi, które przez długi czas były opatrzone klauzulami tajności. Dotyczy to zarówno dokumentów organów bezpieczeństwa państwowego, jak i źródeł na temat wywiadowczej i kontrwywiadowczej działalności formacji partyzanckich.

Celem niniejszego badania jest kompleksowa i wszechstronna analiza działalności niemieckich szkół i kursów wywiadowczo-dywersyjnych na okupowanym terenie Białorusi w latach 1941–1944, systemu szkolenia agentury przeciwnika oraz ocena jego efektywności. Przez cały okres powojenny problem ten nie był odrębnie rozpatrywany przez badaczy. Prace badawcze w tym zakresie odbywały się albo w kontekście konfrontacji służb specjalnych na froncie wschodnim, albo w odniesieniu do odrębnych wątków działalności wywiadowczej i kontrwywiadowczej partyzantów.

Z uwagi na fakt, że głównym kierunkiem działalności niemieckich szkół specjalnych i agentury był „wektor antypartyzancki”, podstawa źródłowa została pod wieloma względami określona – stanowią ją dokumenty organów kierowniczych ruchu partyzanckiego i formacji partyzanckich. Ponadto są to dokumenty organów bezpieczeństwa

państwowego BSRS i ZSRS (więcej szczegółów na ten temat w odpowiednim podrozdziale monografii).

Szanowny Czytelniku, na stronach tej rozprawy nie znajdziesz dogłębnego omówienia takich zagadnień, jak reżim okupacyjny i kolaboracja na terenie BSRS, historia sowieckich organów bezpieczeństwa państwowego, historia społeczna i historia codzienności. Tematy te rozpatrywane są jedynie w zakresie niezbędnym do ukazania głównego problemu, który nakreśliłem.

Wojny wygrywano nie tylko na polu bitwy. W dużej mierze zwycięstwo osiągnięto dzięki sukcesom na „tajnym froncie” wielkiej wojny ojczyźnianej. W latach okupacji niemieckie służby specjalne uruchomiły na terenie Białorusi ponad 65 ośrodków szkolenia agentury. Zauważyłem, że w sowieckiej i współczesnej historiografii do niedawna przytaczano dane dotyczące 22 (25) szkół (to odnośnie do kwestii konieczności uściślenia danych liczbowych). Jedną z głównych cech przygotowania agentury przeciwnika na terenie BSRS było masowe pozyskiwanie ludności cywilnej (niewojskowej), a przede wszystkim osób z najbardziej niechronionych kategorii – kobiet i dzieci. W latach 1941–1944 na Białorusi działało 16 ośrodków szkoleniowych, w których przygotowywano dzieci-dywersantów. Do działań wywiadowczych aktywnie pozyskiwano różne grupy wiekowe obu płci, społeczne i narodowe. Dla przykładu przez niemieckie ośrodki szkoleniowe przeszło ponad tysiąc nastolatków obu płci. Łącznie w latach okupacji na terenie BSRS przygotowano ok. 20 tys. agentów.

Rozpatrując regionalną charakterystykę działalności niemieckich szkół specjalnych, świadomie uwzględniłem podział administracyjno-terytorialny Białorusi (sześć obwodów) w jej współczesnych granicach. Pozwoliło to w bardziej skoncentrowany i precyzyjny sposób określić liczbę ośrodków szkoleniowych przypadających na dane regiony oraz specyfikę ich działalności.

Podczas jednej z wizyt inspekcyjnych na froncie wschodnim szef niemieckiego wywiadu wojskowego adm. Wilhelm Canaris oświadczył: „Stworzyłem dla was tyle szkół, ile trzeba...”. Ile zatem szkół i kursów uruchomiono na okupowanym terenie Białorusi? Kto nadzorował ich pracę i czym się one różniły? Jaki był system werbunku i szkolenia agenturalnych kadr przeciwnika? Jakie zadania przed nimi stawiano

i czy zostały zrealizowane? Ilu niemieckich agentów przeszkolonych w szkołach specjalnych Rosji, Ukrainy, krajów bałtyckich, Polski i Niemiec zostało wysłanych do białoruskich lasów? Szanowny Czytelniku, odpowiedzi na te wszystkie pytania znajdziesz na stronach niniejszej rozprawy.

Na zakończenie pragnę podziękować pracownikom czytelnicy Narodowego Archiwum Republiki Białorusi za kompetentną i profesjonalną pracę przez te wszystkie długie lata, a także wszystkim, którzy na różnych etapach pracy pomagali radą lub dzielili się swoimi opiniami. Chciałbym wyrazić szczególną wdzięczność znanemu białoruskiemu historykowi dr. Siergiejowi Nowikowowi oraz rosyjskiemu historykowi służb specjalnych dr. hab. Aleksandrowi Diemidowowi za ich wsparcie i profesjonalne konsultacje podczas całej mojej pracy.

I oczywiście osobne podziękowania kieruję do mojej Rodziny – za cierpliwość, wsparcie i zrozumienie.

Historiografia i źródła

Ogólna charakterystyka historiografii i perspektywy badań nad tematem

1.1.

Działalność szkół wywiadowczo-dywersyjnych, policyjnych, a także tych przygotowujących kadrę dowódczą, które zostały utworzone przez niemieckie służby specjalne i organy okupacyjne na terenie Białorusi w latach wielkiej wojny ojczyźnianej, dotychczas nie została wyodrębniona w krajowej nauce historycznej (i ogólnie w przestrzeni postsowieckiej) jako samodzielny temat: z własnym aparatem pojęciowym, opracowaną i zbadaną historiografią, analizą źródłoznawczą dokumentów, konkretnymi wnioskami i potwierdzonymi danymi ilościowymi.

Główne cechy badań nad tym zagadnieniem, które prowadzili historycy sowieccy, krajowi i zagraniczni w całym okresie powojennym, to:

- działalność niemieckich szkół specjalnych do tej pory nie była przedmiotem samodzielnego kompleksowego badania. Jednocześnie temat jest ściśle powiązany z różnymi aspektami historii okresu wielkiej wojny ojczyźnianej: reżimem okupacyjnym, historią społeczną, zagadnieniami wojskowej i politycznej kolaboracji i in.;
- temat opracowywano w kontekście badania działalności sowieckich i niemieckich służb specjalnych oraz ich konfrontacji